

Kirja-arvio teoksesta *Murha joka ei ollut rikos: Historiaa isku iskulta*

Heidi S. Kosonen

Jyväskylän yliopisto

Petri Pietiläinen, *Murha joka ei ollut rikos: Historiaa isku iskulta*, Jyväskylä: Docendo, 2018.

Johdanto

”Rikos kiehtoo minua. Olen itse rikoskirjallisuuden ja -elokuvien sekä television rikossarjojen intohimoinen ystävä,” Petri Pietiläinen alustaa teostaan *Murha joka ei ollut rikos: historiaa isku iskulta* (2019) sen alkupuheessa. Tunnustus varmasti resonoi kirjan lukijoiden parissa, sillä henkirikokset ja fiktiivinen väkivalta ovat olleet pysyvä osa läntistä taidetta ja kulttuuria ja kiinnostavat suuria yleisöjä myös osana nykyculttuuria, jonka lukuiset dekkarit, rikossarjat ja podcastit vilisevät väkivaltarikoksia, ratkaisemattomia murhia ja pyrkimyksiä sukeltaa surmantekijöiden mielenmaisemaan. Itsekään en voi väittää irrallisuutta tästä Pietiläisen tunnustamasta väkijoukosta uppoutuessani paraikaa “true crimeen” BBC:n *Death in Ice Valley* -podcastin (2018) parissa, jonka pyrkimys selvittää Norjan Bergenissä vuonna 1970 tapahtunutta selvittämätöntä henkirikosta toimii yhtenä osoituksena murhan pysyvistä populaarista lumosta.

Kuten Pietiläinen kuvaa, *Murha joka ei ollut rikos* on saanut kimmokkeensa Larissa Tracyn toimittamassa *Medieval and Early Modern Murder* -teoksessa, joka oli herättänyt tietokirjailijan pohtimaan murhan rikosluonteisuutta. Eri kulttuureissa vallinneissa henkirikosten määritelmässä on suuria eroja, jotka asettuvat vastakkain niiden

huomattavien samankaltaisuuksien kanssa, jotka yhdistävät eri aikakausina ja eri kulttuureissa tehtyjen murhien tekijöitä, uhreja, toimintatapoja ja motiiveita. Pietiläisen populaari tietokirja yhdistääkin historiallisia tapausesimerkkejä pyrkimykseen problematisoida tiettyjä murhaan liittyviä luonnollistettuja oletuksia. Tällaisenaan se on varsin tervetullut teos suhteessa erilaisiin henkirikoksiin kohdistuvaan pysyvään kiinnostukseen.

Tapausesimerkkejä historian eri laidoilta

Tracyn toimittamasta, keskiaikaisiin ja varhaismoderneihin teksteihin fokusoidusta kokoelmasta poiketen Pietiläisen valikoimat tapausesimerkit ulottuvat varhaisten korkeakulttuurien ajoista nykyyhetkeen. Painotus on fiktiivisten murhien sijaan historiallisissa, ja erityistä huomiota nauttivat läntisen kulttuurin ytimeen kirjatut juutalaiskristillisen pyhän kirjan (joko fiktiiviset tai muinaiset) surmantyöt sekä roomalaisen antiikin tapaukset. Teoksen kappaleissa käsitellään muun muassa Raamatun myyttisiä murhia, kuten Kainin suorittamaa veljensurmaa, historian suuntaa muuttaneita poliittisia murhia, kuten roomalaisen tasavallan paluuta edesauttanutta diktaattori Caesarin murhaa, ja suuriin yleisöihin niin folkloressa kuin eri aikakausien uutismedioissa vedonneita sala- ja sarjamurhatapauksia, kuten KGB:n eversti Litvinenkon myrkytystä tai Bram Stokerin *Dracula*-teosta innoittaneen sarjamurhaajakreivitär Erzsébet Báthoryn tapausta.

Teokseen sisältyy yhteensä yksitoista lukua, joissa erinäiset tunnetut tai tuntemattomammat tapaukset toimivat osoituksena murhien monitulkintaisuudesta ja avaavat kuolemantuottamusten määrittelyyn ja arvottamiseen liittyviä kysymyksiä. Tapausesimerkit ovat hyvin valittuja suhteessa kirjailijan tavoitteisiin, ja siksi kirjan tietyt rakenteelliset ratkaisut hämmentävät. Esimerkiksi Rooman valtakunnan tyranniin poliittisia murhia ja Caesarin surmaa olisi suonut käsiteltävän samassa luvussa, sillä kuten

Pietilänen teoksessaan tuo esiin, historian kulku ohjaa murhien tulkintaa ja määrittelyä. Sama pätee Raamatullisiin kertomuksiin Juuditin ja Jaelin suorittamista poliittisista salamurhista, joita käsitellään omassa, huomattavan lyhyessä ”naisluvussa”. Pietiläisen (s. 193) mukaan ”näkemys hyödyllisistä ja oikeutetuista poliittisista salamurhista verrattuna hyödyttömiin salamurhiin hyytää turhalla jälkiviisaudellaan”. Siksi myös eri lukuihin jaetut, temaattisesti ja ajallisesti yhteen sopivat tapausesimerkit tulevat nähdäkseni kirjassa suotta erotelluiksi toisistaan.

Mikä oikeastaan on murha?

Teoksen johtoajatuksiksi voitaisiin määritellä Pietiläisen esipuheessaan esittämä poleeminen väite, että murhalla on aina syynsä. Väitteen taustalla on kirjoittajan hyödyntämä rikoslaillinen eronteko harkitun murhan ja pikaistuksissa tehdyn tapon välillä (s. 9), mutta myös lain määritelmiä laajempi näkemys niistä yhteiskunnallisista tilanteista, ”joissa murhasta tulee ongelmanratkaisukeino” tai ”laajasti hyväksyty toimintatapa” (s. 320). Valitsemiensa tapausesimerkkien välityksellä Pietiläinen tarkasteleekin erilaisten surmantekojen ja näiden syiden määrittelyä ja tulkintaa ohjaavia kehyksiä. Hän erittelee läntisten oikeusvaltioiden henkirikoksien käsitteitä, tappamista, murhaa ja eritasoisia kuolemantuottamuksia, ja hahmottelee muun muassa ideologisen kytköksen vaikutuksia asenteisiin erilaisten surmantekojen oikeutetuudesta ja tuomittavuudesta. Kainin suorittama historian ”ensimmäinen murha,” Caesarin salamurha ja transsukupuolisen Gwen Araujon murhaa käsitellyt oikeudenkäynti vuodelta 2004 kaikki avaavat erilaisten kuolemantuottamusten määrittelyjen yksilöllisiä ja yhteiskunnallisia, poliittisia ja filosofisia sidoksia ja merkityksiä eri tavoin.

Pietiläinen myös kiinnittää huomiota esimerkiksi Yhdysvalloissa edelleen käytössä olevaan kuolemanrangaistukseen, joka huokuu esimodernia suvereenia valtaa oikeudessaan tappaa. Kuten Pietiläinen huomaa, kuolemanrangaistus on yksi

historiallisten kaupunkivaltioiden ja myöhemmin myös modernin oikeusvaltion omaksumista keinoista estää yhteisöjä syöksymästä verikoston kierteseen. Tämä nykypäivänä kiistanalainen lupa ottaa henki toimiikin sodan ohella yhtenä esimerkkinä niistä monista perspektiiviharhoista, jotka ohjaavat henkirikosten tulkintaa murhiin ja tappoihin, hyödyllisiin ja hyödyttömiin murhiin, ja henkirikoksiin ja sankaritöihin.

Surmantöitä yhteiskunnallisissa rakenteissa

Arvostan *Murha joka ei ollut rikos*-teoksessa etenkin Pietiläisen kontekstityöistä otetta, joka hahmottaa kuolemantuottamusten, niiden määrittelyn ja niiden tuomitsemisen suhdetta yhteiskunnallisiin rakenteisiin.

Suhteemme suremisen arvoisiin elämiin on häilyvä, ja surmantöiden määrittely, tuomitseminen ja arvottaminen eivät tapahdu irrallaan vallitsevista arvoista ja yksilöiden asemasta yhteiskunnassa. Tämä käy ilmi etenkin varhaisempien korkeakulttuurien asenteita tarkastelevista tapausesimerkeistä, jolloin vain tietyt nykyisin murhan kriteerit täyttävät kuolemantuottamukset on nähty tuomittavina ja vähäpätöisemmän tuntuista rikoksista on saatettu vaatia kuolemantuomiota. Kuten Pietiläinen vihjaa esimerkiksi Hammurabin lakeja avatessaan, monien varhaisten korkeakulttuurien oikeusjärjestelmissä ihmisen elämän arvo on määrittynyt suhteessa omistajuuteen liittyviin käsityksiin ja rikoksiin, jolloin esimerkiksi naisten ja sekä alempia luokkia että etnisiä vähemmistöjä edustaneiden orjien asema omaisuutena on noussut näkyviin. Näiden tapausesimerkkien maailma poikkeaa korostetusti nykyisestä, ja silti myös Pietiläisen tuoreemmissa tapausesimerkeissä näkyy jälkiä rasismista, luokkayhteiskunnasta ja sellaisista sukupuolten välisistä dynamiikoista, jotka osoittavat, että kuolemantuottamuksen määrittely tapahtuu edelleen sidoksissa yksilön asemaan yhteiskunnassa.

Etenkin oikeusvaltion murhia tapoista erittelevään ja näiden perusteella surmantöiden tuomittavuutta arvioivaan tuomiojärjestelmään kohdistuu kirjassa aiheellista kritiikkiä. Kuten Pietiläinen tuo useammassakin yhteydessä esiin, myös modernien oikeusvaltioiden elimet ovat yhteiskunnallisen epätasa-arvon ja ennakkoluulojen läpäisemiä ja siten väistämättä oman yhteiskunnallisen kontekstinsa muovaamia. Tästä toimivat osoituksena sekä Araujon transfobinen murhaoikeudenkäynti että Yhdysvaltain viranomaisten rasistiset tuomiot tai työssään suorittamat poliisiturmat. Pietiläinen (s. 185) muistuttaakin afroamerikkalaisten ja muiden vähemmistöjen edustajien saavan Yhdysvalloissa “kuolemantuomion paljon useammin kuin ”valkoihoisten””. Johdannossaan (s. 18) hän lainaa Jean Rostandin klassikkolausahdusta vuodelta 1939: ”Kun tappaa yhden ihmisen on murhaaja, kun tappaa miljoonittain ihmisiä on valloittaja”, joka viittaa sodankaltaisten väkivaltaisten poliittisten konfliktien luomiin perspektiiviharhoihin kuolemantuottamusten määrittelyssä. Samojen valloittajien ja altavastaajien välisen suhteen voi teoksessa nähdä vallitsevan myös historiankirjoihin kirjattujen kuolemien tulkinnoissa ja modernien tuomiojärjestelmien monissa toiseutta tiiraavissa tuomioissa.

Kuka murhaa ja miksi?

Sama kriittisyys, mikä määrittää *Murha joka ei ollut rikos* -teoksen perspektiiviä kuolemantuottamusten määrittelyyn ja oikeusvaltion toimintaan, näkyy myös sen näkökulmassa surmantekijöihin. Sekä johdannossa että päätännössä Pietiläinen kyseenalaistaa murhaajiin eri määrittelykoneistoissa liitettyä hirviön leimaa, joka on monesti toiseuttava ja patologisoiva, ja hahmottelee murhaa tekona, jota ei voida selittää perinteisen hirviökuvaston ja surmantekijöiden kategorisen poissysäämisen avulla. Näkökulma on erityisen tärkeä teoksen kaltaisessa populaarissa tietokirjassa, jonka tarkastelemaa aihetta sensationalisoidaan helposti sekä uutismediassa että populaarissa fiktiossa.

Tässä Pietiläisen näkökulmaa määrittää pyrkimys ymmärtää murhaa sen kulttuurisista ja inhimillisistä sallimuksista käsin yksilöivän hirviöretoriikan sijaan. Pietiläisen tarkasteleminen selitysmalleihin sisältyy koko ihmiskuntaa koskettavia filosofisia ja biologisia keskusteluja väkivallasta ja pahuudesta, jotka ovat helposti essentialisoivia. Toisaalta sekä johdannossa että päätännössä murha kytkeytyy “yliaggressiiviseen mieskulttuuriin” (s. 46), sen arvoihin ja tapakulttuuriin, ja median sensationaalisiin diskursseihin, jotka helposti kohtaavat “injektioneulamallisia” tulkintoja median vaikutuksista vaikutusalttiiksi koettujen yksilöiden toimintaan.¹ Pietiläinen (s. 66) kiertää itse sekä essentialismin että injektioneuladiskurssien pahimmat karikat toteamalla ”kenties meillä onkin vain taipumus ”pahaan” eli toimia ristiriitaisesti vaistonvaraisten ja opittujen prosessien aallokossa” ja nostaa esiin myös yksilön vapautta valita ja toimia myös toisin. Johdannossa itsemurhaa tarkastellessaan Pietiläinen (s. 22) kysyy myös väkivallan kannalta oleellisen kysymyksen: “jos yhteisö tai yhteiskunta ei vastaa avunpyyntöön, tekeekö se niistä avunantajia henkirikokseen”.

Surmantöiden syiden ja syyllisyyksien tulkitseminen on aina nuorallakävelyä, sillä kuten Pietiläinen itsekin johdannossaan alustaa, se tapahtuu monesti yksilöperspektiiviin vangitusta itseymmärryksestä käsin. Tietyiltä pulmallisilta tulkinnoilta ei teoksessakaan voida välttyä, etenkin itsemurhan osalta, jonka kirjoittaja tituleeraa “maailman polttavimmaksi henkirikosongelmaksi” (s. 24) ja joka on varsin hyvä esimerkki sekä yksilöiden että yhteiskunnan tarpeista määritellä ja selittää kuolemia vallitsevista arvoista käsin. Kuten Pietiläisen käsittelemää murhaa, myös itsemurhaa on tarkasteltu mielenterveyttä tarkastelevista psy-diskursseista ja järjen ja tunteen välisistä vastakkainasetteluista käsin, ja siihen helposti kohdistuu ja yksilön omaa toimintavaltaa ja itseymmärrystä vähätteleviä uhridiskursseja. Myöskin Pietiläisen tulkinta itsemurhasta

¹ Kyse on varhaisessa mediatutkimuksessa (esim. Harold Lasswell, *Propaganda Technique in the World War*, New York: Alfred A. Knopf, 1927) esitetyn lääkeruiskuteorian (hypodermic needle model) variaatioista, jossa massamedian nähdään vaikuttavan suoraan, välittömästi ja voimakkaasti yleisöihin, jotka käsitetään heikoiksi vastaanottajiksi median antamille vaikutteille. Kiistanalainen teoria on mediatutkimuksessa hylätty, mutta näiden vastaavien käsitysten voi edelleen nähdä ilmenevän monissa mediaväkivaltaa koskevissa keskusteluissa.

“hätähuutona” asettuu samaan kategoriaan, vaikka pitkälti Pietiläinen luoviikin murhan ja itsemurhan syihin liittyvien monitahoisten kysymysten keskellä vallon hyvin.

Murhia väkivallan speaktaakkelissa

Teoksessa raikasta on myös sen pohdiskeleva ote mediaväkivallan ja väkivaltaisten tekojen väliseen dynamiikkaan, johon kohdistuu monia kulttuurisia pelkoja väkivallan lisääntymisestä median myötävaikutuksesta. Pietiläisen tarkastelun alla kuitenkin mediaväkivalta myös ehkäisee väkivallan muuttumista hyväksyttäväksi (s. 40), samalla kun se helpottaa väkivallan ilmenemistä (s. 322) ja ruokkii yksilöiden pelkoa näiden joutumisesta väkivallan kohteeksi (s. 44). Pietiläinen (s. 40) myös kiistää oletukset väkivallan lisääntymisestä muun muassa tilastotiedon keräämiseen liittyviä ongelmia tarkastelemalla, ja muistuttaa Richard Besselin äänellä meidän elävän mahdollisesti jopa historian rauhallisinta aikaa “huolimatta median jatkuvasta väkivaltatulvasta”.

Kirjan esipuheessa Pietiläinen nimeää väkivaltaan kohdistuvan kiinnostuksensa yhdeksi kirjan kirjoittamista ohjanneeksi motiivikseen, ja kriittisimmät *Murha joka ei ollut rikos* -teosta koskettavat huomioni kiinnittyvätkin juuri teoksen asemaan osana yleisempää läntistä väkivallan speaktaakkeliä. Läntisessä mediakulttuurissa väkivalta monesti sukupuolittuu ja erotisoituu naisen ruumiiseen kohdistuessaan tai kiinnittyessään. Tämä väkivaltaspektaakkeli toistuu myös kirjan kansikuvaksi valikoituneessa Caravaggion barokkiteoksessa *Juudit leikkaa Holoferneen pään* (1598). Teoksessa kuvataan Vanhan testamentin apokryfikirjassa Juuditin kirjassa tapahtuvaa surmantyötä ja se erotisoi näkyvästi sulokkaana kuvatun Juuditin rintavarustusta.

Juuditin tarina toki löytyy myös kirjan tapausesimerkeistä, ja kuvamotiivi on ollut taiteen historiassa suosittu, mutta Caravaggion teoksen nosto kansikuvaksi ihmetyttää ja tuntuu oirehtivan samaa speaktaakkeliä mitä Pietiläinen teoksessaan tarkastelee. Teoksen taustalla oleva murha on yksi niistä harvoista tapausesimerkeistä, joissa surmaaja on

nainen – ja sen erottelu omaan kappaleeseensa tuntuu vain painottavan tapausesimerkin poikkeuksellisuutta. Muutoin kirjan sisältö on asiallinen. Kirjoittajan kiinnostus aihetta kohtaan näkyy toki tapausesimerkkien lennokkaassa kuvailussa, mutta rikas kirjoitustyyli tekee populaarista tietokirjan vain miellyttävän lukea, ja sukupuolen ja väkivallan välinen dynamiikka jopa sisältyy Pietiläisen kriittiseen tarkasteluun.

Murha joka ei ollut rikos on populaari tietokirja, ja sellaisena sitä myös arvioin. Siksi kriittisimmät huomioni liittyvät etenkin sen kansikuvaan, joka ei välttämättä ole kirjailijan itsensä valitsema mutta joka riitelee varsin kriittisen ja kiinnostavan kokonaisuuden kanssa sukupuolittuneessa speaktaakkelissaan. Ottaen huomioon kirjan kohdeyleisön, erityisen relevanttia teoksessa on sen kontekstitietoinen näkökulma murhan ja yhteiskunnallisten rakenteiden väliseen suhteeseen varsin kiinnostavien tapausesimerkkien koostamassa kokonaisuudessa.

Kirjoittaja:

FM Heidi Kosonen toimii taidehistorian väitöskirjatutkijana Jyväskylän yliopiston Musiikin, taiteen ja kulttuurin tutkimuksen laitoksella. Kosonen on erikoistunut itsemurhan esittämisen kysymyksiin, visuaaliseen kulttuuriin, tabuun ja seksuaalisuuteen ja kuolemaan kohdistuvaan biovaltaan.

Yhteystiedot: heidi.s.kosonen@jyu.fi